

Kürtler ve Ermeniler.. Irk mı, sınıf mı?

Aşağıdaki metne, kurdistan-post.com isimli sitede rasladım. Tarık Ziya Ekinci imzası ile, 23 Şubat 2007 tarihinde yayınlanmış. Uzunca bir metin, ama bence okunmağa değer.

Kürtler ve Ermeniler (Tarihsel Ve Sosyolojik İnceleme)

Ortaçağda bu iki halkın farklı ekonomik etkinliklere yönelmesiyle ilişkileri hem bir işbölümüne hem de mekansal bir ayrılığa dönüşmüştür. Kürt beylik ve aşiretleri kırsal alanlarda tarım ve hayvancılık yaparak bölgede egemen olmuşlardır. Ermeniler ise şehir ve kasabalarda zanaatkarlık yapmayı seçmişlerdir.

Orta Çağda Kürt-Ermeni İlişkileri

Ortaçağda bu iki halkın farklı ekonomik etkinliklere yönelmesiyle ilişkileri hem bir işbölümüne hem de mekansal bir ayrılığa dönüşmüştür. Kürt beylik ve aşiretleri kırsal alanlarda tarım ve hayvancılık yaparak bölgede egemen olmuşlardır. Ermeniler ise şehir ve kasabalarda zanaatkarlık yapmayı seçmişlerdir. Ekonomik bakımdan birbirini tamamlayan bu işbirliğinde Kürtlerin tarımsal alandaki etkinliklerini sürdürebilmeleri Ermeni zanaatkarların imal ettikleri araç gereçlere bağlıydı. Ermenilerin ihtiyacı olan tarım ve hayvancılık ürünleri de Kürtler tarafından üretiliyordu. Ağırıklı olarak feodal değerlerin egemen olduğu bölgede Kürt feodalleri kendilerini bölgenin hakimi sayıyor ve Ermenilerle Kürtleri kendilerine hizmet etmekle yükümlü reaya olarak görüyorlardı. Örneğin, Peygamber sülalesine mensubiyetlerini iddia eden Lice beylerinin sıkça kullandıkları “Fle penç peran, Kurmanc e du peran” (Beş paralık Ermeniler, iki Paralık Kürtler) deyimini bu ilişkinin sınıfsal ve ekonomik niteliğini gösteren anlamlı bir sınıfsal özdeyiştir.

Kürtlerin ve Ermenilerin ortaçağdaki ortak yaşamlarında kapalı ekonominin bütün öğelerini görmek mümkündür. Ermeniler tarım alanında ihtiyaç duyulan saban, balta, kazma, kürek, orak, çekiç, nal vb. tarımsal araçlar yanında el tezgahlarında giyim için pamuklu, yünlü kumaşların ve göçebe çadırlarında ya da bey konaklarında kullanılan kilim, palas (kıldan yapılan sergi) vb. ev eşyalarını da imal ederlerdi. Bu iş bölümü o kadar derinleşmişti ki, Kürtler Ermenilerin yaptıkları mesleklerle ilgilenmeyi kendilerine yediremiyor bunu aşağılık bir uğraş sayıyorlardı. Ermeniler de geniş topraklarda büyük köylü yığınlarının emeğini gerektiren tarımsal etkinliklere katılmıyor daha çok zanaatkarlık yapıyorlardı. Çünkü, feodal ilişkilerin sağladığı olanakları kullanarak köylü kitlelerini çalıştırmak Ermeniler için söz konusu değildi. Sınıfsal temeli olan bu farklılaşma önemli sonuçlar doğurdu. Zanaatkarlık yapan Ermeniler şehirlerde, dışa açık bir yaşam sürdürüyor ticaretle de ilgileniyorlardı. Bu, onlara meta değişimini ve giderek para kullanmayı öğretmişti. Meta değişiminden paranın kullanıldığı ticari yaşama geçişte Ermeniler ciddi bir sermaye birikimi sağlamayı başardılar. Bu para kısmen Kürt beylerinin ve küçük üreticilerin parasal ihtiyaçlarına yanıt vermek için tefecilikte de kullanılıyordu. Zanaatkarlıkla birlikte tefeciliğin sağladığı kazanç Ermeni sermayesinin birikimini hızlandırdı. Bu gelişme zengin bir Ermeni burjuvazisinin oluşmasını sağladı.

İmparatorluğun büyük şehirlerinde yerleşen zengin Ermeni burjuvazisi eğitim olanaklarından da en üst düzeyde yararlandılar. Avrupa’da eğitim gören aydın Ermeni

sayısı arttı. Devletin üst kademelerinde görevler aldılar. Vezaretlerde çalıştıkları gibi dışarıda devleti temsil eden elçilik görevleri yapanlar da vardı. Dış dünya ile temasları Avrupa'da yükselen milliyetçilik akımlarından etkilenmelerini sağlamıştı. Bu etkilenme, aydınların öncülük ettiği Ermenilere özerklik sağlama düşüncesine ve bunu gerçekleştirme çabasına yol açtı. Ermenilerin bölgedeki nüfus yoğunluğu Kürtlere nazaran daha azdı. Kürtleri dışlayarak bağımsız bir devlet oluşturmalarının maddi koşulları yoktu. Bunun için önce İngiltere ve Rusya gibi güçlü Avrupa devletlerinin koruması altında özerklik sağlama stratejisi benimsediler.

Tarihte, bu yapıya bağlı olarak, Kürt bölgesinde cereyan eden iki Kürt-Ermeni çatışması vardır. Kürtler bu çatışma dönemlerini tarihsel milat olarak anarlar. Doğum, ölüm ya da başka önemli bir olay anılırken bu çatışma dönemlerine nispet edilerek anlatılır. Bunlardan ilki 1894 Kürt-Ermeni çatışmasıdır. İkincisi de 1915 Ermeni Tehcir olayıdır.

İlk Kürt-Ermeni Çatışması (Vurguna Flan Ya Ewul)

İlk olarak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda, Ermeniler Rusya'dan işgal ettiği Doğu Anadolu'dan çekilmemesini, bölgeye özerklik verilmesini ve Ermeniler lehine ıslahat (düzeltim) yapılmasını istediler. 1878 yılında yapılan Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesinde ve daha sonra aynı yıl toplanan Berlin Kongresi'nde imzalanan antlaşmanın 61. maddesinde Ermeni taleplerine yer verilmek suretiyle Osmanlı-Rus ihtilafı Ermeni sorununa dönüştü. Böylece Ermeniler ilk kez uluslararası bir varlık olarak ortaya çıkmış oldu. Bu gelişmeler Kürtlerle Ermeniler arasındaki ayrışmayı hızlandırdı.

Kürtlerle Ermeniler arasındaki sosyo-ekonomik ve siyasal ayrışma başka faktörlerin eklenmesiyle derinleşerek karşıt konuma gelmelerine neden oldu. Dış destek, Kilisenin artan gücü, Ermenilere özgü bir alfabenin ve gelişmiş bir yazılı edebiyatın olması, eski çağlarda devlet deneyimine sahip olmaları onlara bir üstünlük sağlıyordu. Kürtler ise henüz feodal dönemin karanlıklarında yaşıyorlardı. Buna karşılık, Kürtlerin sayısal üstünlüğe ve aşiretler biçiminde örgütlü vurucu güçlere sahip olmaları onlara avantaj sağlıyordu. Padişahların dış destekli Ermenilerden çekinmesi de Kürtlerin lehineydi.

Avrupa'da Ermeni Meselesinin gündeme gelmesinden sonra 'Küçük Asya'nın demografik yapısı üzerinde incelemeler başlatıldı. Fransız dışişleri bakanlığının yönettiği bir çalışmada şu sonucun alındığı belirtiliyor: Anadolu'da 14.856.118 toplam nüfus içinde gayrimüslim sayısının 1.801.485 olduğu, bunlardan 1.475.011'inin Ermeni ve 123.947'sinin de Musevi olduğu saptanmıştır.

Bu çalışmada Berlin Antlaşması'nın Ermeniler lehine reform yapılmasını öngören 61. maddesinin uygulanacağı 6 vilayetteki nüfus yapısı da şu şekilde açıklanmıştır:

•Sivas: nüfusu 1.086.015, Ermeni nüfusu 170.433

•Mamuretül Aziz: nüfusu 578.814, Ermeni nüfusu 69.718

•Erzurum: nüfusu 645.702, Ermeni nüfusu 134.967

•Bitlis: nüfusu 398.625, Ermeni nüfusu 131.290

•Diyarbakır: nüfusu 471.462, Ermeni nüfusu 79.129

•Van: nüfusu 430.000, Ermeni nüfusu 80.790

Avrupalıların yaptıkları hesaba göre Ermeni nüfusu toplam nüfusun yüzde 18'ini geçmiyor ve Ermeniler 6 vilayetin hiçbirinde çoğunluğu sağlayamıyordu. Bu gerçeği gören İstanbul'daki büyük Ermeni burjuvazisi Erzurum ya da Bitlis'teki Ermenilerin milli burjuvazi haline gelmesinin ve bağımsızlık özlemiyle ortaya çıkmasının koşullarının olmadığını kavramıştı. Gelişen Ermeni burjuvazisinin imkanları dar bir bölgede küçük işletmeciler için sonu şüpheli bir maceraya girmektense, İmparatorluk çapında yaygın bir işletmeciliği sürdürmeyi tercih edecekleri açıktı.

II. Mahmut döneminde devlet, hem Ermeni esnafı hem de Kürt beylerini vergilendirdi. Kürt beyleri kendi vergilerini de Ermenilerden aldıkları haraçlarla ödemeye yönelince Ermeniler çifte vergi ödeme zorunluluğu ile karşı karşıya geldiler. Ağır yük altında ezilen ve burjuvalaşmakta olan Ermeni esnafı büyük burjuvaziden yardım görmeyince kendi başının çaresine bakmak için öz değiştirdi ve kilise hiyerarşisi içinde radikalleşti. Çağın sosyalist ve anarşist akımlarından da etkilenen bu hareket merkezi hükümetin desteklediği Kürt feodallerle sonuçsuz bir çatışmaya girdi. Böylece, merkezi hükümetin yönlendirdiği ilk Kürt-Ermeni çatışması su yüzüne çıktı.

1880'lerin sonlarında, özellikle doğu illerinde Ermeniler arasında, milliyetçilik akımı güçlenmeye başladı. Hareketin büyümesi ile birlikte farklı politik gruplar örgütlendi. 1887'de Hınçak (Çan), 1890'da Taşnak (İttifak) partisi kuruldu. Dönemin padişahı II.Abdülhamit bütün ayrılıkçı hareketleri bastırmakta kararlıydı. Bu amaçla, yöredeki aşiretlerin Ermenilere karşı duydukları düşmanlık ve kızgınlıktan yararlandı. Bu aşiretlerin padişahın örtülü desteğiyle Ermenilere karşı giriştikleri eylemler ve vergilerdeki yüksek artış, Ermeni radikallerinin başkaldırmalarına gerekçe oldu. Sason Ermenileri vergi vermeyi reddederek ayaklandılar. Ayaklanma yerel aşiretlerden oluşturulan Hamidiye Alayları'nın yardımıyla 1894'te bastırıldı. Bu savaşta her iki taraftan da pek çok insan öldü ve köyler yakıldı. İşte Licelilerin milat olarak andıkları birinci Ermeni katliamı (vırguna flan ya ewul), Padişah Sultan Abdulhamit'in oluruyla, Kürt aşiretlerinin Ermenilere karşı giriştikleri bu ilk savaş sırasında yaşanan olaylardır. Bu savaştan sonra Rusya'dan gelen bir grup ermeni olayı protesto etmek ve Avrupalı güçlerin davalarına ilgi göstermesini sağlamak amacıyla İstanbul'daki Osmanlı Bankası'nı işgal ettiler. Avrupa'da yankı yapan bu eylem Rus elçisinin müdahalesiyle sonlandırılmış ve tedhişçiler cezalandırılmadan Rusya'ya dönmüşlerdir.

Sultan II. Abdulhamit Hamidiye Alaylarını oluştururken şu mülahazalarda bulunur: "Rusya ile harp vukuunda, disiplinli bir şekilde yetiştirilen bu Kürt Alayları, bize çok büyük hizmetlerde bulunabilirler. Ayrıca orduda öğrenecekleri 'itaat' fikri, kendileri için de faydalı olacaktır. Zabit unvanı verdiğimiz Kürt ağaları ise yeni mevkileriyle övünecekler ve bir miktar zapt-ı rapt altına girmeye gayret edeceklerdir. Çıraklık

devirlerini bu şekilde tamamlayacak olan ‘Hamidiye’ alayları sonunda kıymetli bir ordu haline geleceklerdir. Kürt ağalarının bazılarının çocuklarını, İstanbul’a getirip memuriyete yerleştirdiğim için de tenkit edildiğimi biliyorum. Senelerdir Hıristiyan Ermeniler nazır mevkilerini işgal etmişlerdir. Bundan sonra da kendi dinimizden olan Kürtleri kendimize yaklaştırmakta ne gibi bir zarar olabilir.”

Kürt-Ermeni vuruşmasının yer aldığı o günlerin basınında merkezi hükümetin yönlendirmesiyle şu değerlendirme yapılmıştır. “Bölgenin Kürt aşiretleri, Ermenilerin savaş isteğine aynı yöntemle cevap vermektedir. Doğuda Ermeni ve Müslüman gruplar arasındaki çatışma, bir mukateleye (boğazlaşmaya) dönüşmektedir.”

İkinci Kürt-Ermeni Çatışması – 1915 Tehcir Olayı (Virguna Fılan Ya Paşın)

Birinci Kürt-Ermeni çatışmasından sonra bölgede görece bir sükunet oluştu. Eski ortak yaşam yeniden canlandı. Babamın verdiği bilgiye göre, 1915 öncesinde Lice’nin kültür, siyaset ve idare yaşamında Ermenilerin belirleyici etkisi vardı. Örneğin, eğitim görmüş Ermenilerin il genel meclisi üyeliğine seçilmiş olduklarını söylerdi. Lice’de idari, mali ve adli işlerde de aydın Ermeniler görev yaparlarmış. Yine babam, gençlik yıllarında Lice’de görev yapan Ermeni bir müstantik (sorgu yargıcı) olduğunu anlatırdı.

Diyarbakır ve Lice Özelinde Ermeni Tehcir Olayı

1915’te İttihat-Terakki Hükümeti’nin aldığı bir karar uyarınca, yapılan Ermeni tehciri yıllardan beri devam eden ortak yaşamı kökünden yıkmıştır. O tarihlerde İttihat-Terakki Partisi’nin de üyesi olan Diyarbakır Valisi Reşit Paşa hükümetin tehcir kararını katı biçimde yorumlayarak Lice beylerine ve Kürt ağalarına verdiği direktif uyarınca tehcir yer yer Ermeni katliamına dönüşmüş ve Diyarbakır’a götürülen kafiiledaki tanınmış zengin Ermenilerin ve din adamlarının çoğunluğu katledilmiştir. Dönemin Lice Kaymakamı Hüseyin Nesimi tehcire tabi tutulan kafiileye refakat eden ağalara ve kasaba ileri gelenlerine kimseye dokunmamaları ve onları Diyarbakır’a kadar selametle götürmelerini tembihlemiş ve kendisi de kafiileye refakat etmiştir. Ancak, beylerin şikayeti üzerine vali kaymakamın da cezalandırılmasını emretmiş. Kâraz üzerinden Diyarbakır’a götürülen kafiile yol boyunca geçtiği köylerdeki duraklarda saldırılara uğramış ve büyük bir katliam yapılmıştır. Kaymakamın dahil olduğu kafiile Lice’ye bağlı Kârâz köyünü (şimdiki Kirazlı ilçesi) geçtikten hemen sonra kimi olumsuz girişimleri engellediği için kaymakam öldürülmüş ve yol kenarında gömülmüştür. Yakın zamana kadar yeri belli olan bu mezar dolayısıyla yöre için 'Tırba kaymekam' (kaymakamın mezarı) adı kullanılıyordu. 2006’da Lice Belediye Başkanı’nın çağrılısı olarak ilçeye giderken kaymakamın mezarını yeniden görmek istedim; ancak semtini bulmamıza rağmen mezar yerini tam olarak görmemiz mümkün olmadı.

Tehcir olayında sayısı bilinmemekle birlikte Diyarbakır’a götürülen kafiiledaki Ermenilerin büyük bir kısmının öldürüldüğü biliniyor. Üzerinde kıymetli takı ya da para bulunanların özellikle öldürüldükleri ve taşıdıkları mallara el konulduğu söylenmektedir. Lice’ye 10 ila 15 km mesafede bulunan kärkeşe Fis’e (Fis köyünde mağaralı dağ) olarak anılan mağaranın içine yüzlercesinin öldürülerek atıldığı söylentisi yaygındır. Burada öldürülüp mağaraya atılacaklarını anlayan kimi varlıklı Ermeniler üzerlerindeki para ve

kıymetli eşyaları kafileye refakat eden tanıdıkları Licelilere kendi rızalarıyla vermeyi yeğledikleri söyleniyor.

Lice Ermenilerinin tehcirinde kimi dramatik olayların da yaşandığı anlatılmaktadır. Bunlardan bana anlatılanlardan birini Ermeni hemşehrilerime ve tarihe karşı yükümlü olduğum sorumluluğun bir gereği olarak burada anlatmayı gerekli görüyorum: Olay Lice-Hani yolundan Diyarbakır'a götürülen Ermeni kafilesinin Serde köyüne vardığı aşamada gerçekleşiyor. Kafile köyde mola verdiği bir anda birkaç kişi silahla öldürülüyor. Bu anda köyün arkasındaki bir tepeden yüksek sesle "beni bekleyin bana düşen bir görev var hemen geliyorum!" diye bağırarak bir kişinin koşarak indiği görülüyor. Gelen kişi yörenin tanınan bir din adamıdır. Kafilenin beklemesini istemesinin nedenini şöyle açıklar: "kafilede bulunan Ermeni Matranı'nı (papaz) öldürmek görevi bana düşer" diyor ve kafilede bulunan Ermeni din adamını kafileden ayırır. Biraz ötede elleri bağlı olarak yere yatırdığı papazın boğazını elindeki dehreyle keserek sözde dini bir görev yapar. Bu olaya 14-15 yaşlarında bir çocukken bizzat tanık olan babam bize anlattığında kardeşimle birlikte derin bir acıya gömülmüş ve insanlığımızdan utanmıştık. Bugün hala bu olayı hatırlayınca yüreğimin derinliklerinden gelen dayanılmaz bir acı ve sıkıntı hissediyorum. İnsanlığın bir daha buna benzer bir olay yaşamamasını yürekten diliyorum.

Ermeni tehciri ile ilgili olarak kimi yakınlarımın ve tanıdıklarımın bana naklettikleri tanıklıklara da değinmek istiyorum. Tarihin derinliklerinde kalan bu yerel olayları genel tehcir hareketi içinde değerlendirmenin ve tarihe mal olacak bir sonuç çıkarmanın mümkün olduğunu düşündüğüm için bunları da anlatmadan geçemeyeceğim: 1958-59 yıllarında CHP Diyarbakır il örgütünün aktif sekreter üyesi olarak ilçe örgütlerini yeniden kurmak ve kongrelerini yapmakla görevliydim. Aslen Çüngüş beylerinden olup Ergani'de ikamet eden yörenin tanınmış ağalarından ve Ergani CHP İlçe Başkanı Hayri Güldoğan ile birlikte Çüngüş ilçe kongresinden dönüyorduk. Çüngüş Çermik arasında Düdern diye bilinen ve çok derin olduğu rivayet edilen bir mağaranın yanından geçiyorduk. Hayri Bey bana şunları anlattı: "1915 Ermeni tehcirinde Çüngüş'ün ileri gelenlerinden babam kafileyi toplayarak Diyarbakır'a götürmekle görevli olan komitenin başındaydı. Kafile yola çıkmadan toplanan Ermeniler arasında çok beğendiğim güzel bir Ermeni kızını babamın rızasıyla alı koydum ve kendisiyle evlendim. Daha sonra Diyarbakır'a gidecek kafilenin Düdern mağarasına ulaştığında topluca mağaraya atılarak katledildiklerini öğrendik. Bu olaydan uzunca bir süre sonra Ermeni asıllı eşimle birlikte at üzerinde bağa giderken mağaranın bulunduğu yöreye geldiğimizde eşim attan atlayarak mağaraya doğru koştu. Ben de arkasından gittim. Ama eşim mağaranın girişine geldiğinde bana şöyle bağırdı: 'arkamdan gelme ben anne ve babamın yanına gideceğim sakın bana engel olma !' dedi ve ben yetişmeden kendisini mağaranın derinliklerine attı. Anlaşılan uzun zamandan beri düşünmüş olduğu bu eylemi gerçekleştirmek suretiyle amacına ulaştı." Hayri Güldoğan'ın anlattığı olay o gün bende derin bir sarsıntı ve emsalsiz bir acı yaratmıştı. Bugün de hatırladıkça aynı derin acıyı hissediyor ve insanlık adına utanç duyuyorum.

Ermeni tehcir olayında Diyarbakır Valisi Reşit Paşanın tehciri katliama dönüştürmede ne ölçüde etkili olduğunu gösteren bir diğer olayı da dedem Hacı Reşit Efendinin yakın akrabası emekli kadılarından (hakim) Av. Sabir Karaozan'dan Öğreniyoruz. Henüz mahiyeti açık olarak bilinmeyen tehcirin başladığı günlerde Diyarbakır'da kadı (hakim) olan Sabir Karaozan Dicle ırmağının karşı kıyısındaki köylerden birine keşfe giderken yol kenarında yerel kıyafetler içinde başları Kürt köylülerinin taşıdığı kefiye ile sarılı üç cesetle

karşılaşır. Komşu köylerden kimsenin ilgilenmediği bu cesetler hakkında valiye bilgi vermek için vilayete gider. Valinin huzuruna çıkar ve olayı olduğu gibi anlatır. Vali Reşit Paşa, Kadı Sabir Karaozan'ı dinledikten sonra hiçbir şey söylemeden kolundan tutuyor, kapıya doğru sürükleyerek götürüyor ve "sakın gördüklerini hiç kimseye anlatma, bunu başka yerde anlattığımı duyarsam sen de onların akıbetine uğrarsın" dedikten sonra onu dışarıya atarak kapıyı kapatıyor. Sabir Karaozan bu olayı, tehcir kararının uygulamaya konmasından önce, bizzat valinin Kürt köylülerini Ermenilere karşı kışkırtmak amacıyla tezgahladığını tahmin ettiğini ifade etmişti.

Ermeni tehcirinde cinayetler işlendiğine, 1945 ya da 46'da ziyaret ettiğim Diyarbakır sağlık müdürünün anlattığı bir olay vesilesiyle de tanık oldum. Emeklilik yaşlarına yaklaşan bu zat Şebinkarahisar ilçesinde hükümet tabibi olarak görev yaparken bir Ermeni'nin silahla vurulup öldürüldüğünü öğreniyor. Savcının isteği üzerine jandarma komutanıyla birlikte ceset muayenesine gidiyor. Ölüyü, çeşitli yönlerden dikkatle inceleyerek bulguları not ederken jandarma kumandanından şöyle bir uyarı alıyor: "Doktor bu kadar uzun muayeneye gerek yok. Çünkü sen buna benzer daha pek çok cesetle karşılaşacaksın. İşi kısa kes ve iki satırla kişinin ölü olduğunu belirt yeter!" Bu olay da, Ermeni tehcirinde öldürme olaylarının hem merkezi hem de yerel yetkililerin direktiflerine göre yapıldığını ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır.

Diyarbakır'da Ermeni tehciri olayında işlenen cinayetleri planlayanlar arasında en önemli şahsiyetlerden birinin Diyarbakırlı Yasinzade Şevki Bey'in olduğu söylenir. Bu söylentiye göre Şevki Bey ölüncüye kadar hep korku içinde yaşamış. İttihat ve Terakki büyüklerinden Talat ve Cemal Paşalar gibi bir Ermeni komitecisi tarafından öldürüleceği korkusunu taşıyormuş. Sokağa çıktığında attığı her adımda bir tehlike olup olmadığı tedirginliği içinde arkasına bakmaktan kendisini alamıyormuş.

Lice Özelinde Ermeni Tehcirinin Neden Olduğu Servet Transferi

Lice Ermenileri çoğunlukla zanaatkarlık yapıyorlardı. Demircilik, marangozluk, ayakkabıcılık, nalbantlık, çuhacılık ve dokumacılık gibi zanaatlarla uğraşırlardı. Meslek sahibi olmaları onların Kürtlere nazaran daha fazla zengin olmalarına ve servet yapmalarına olanak sağlamıştı. Liceli Ermenilerde sermaye birikimi olmuştu. Geniş tarım arazileri de Kürt beylerinin mülkleri idi. Liceli halktan insanlarla köylüler son derece fakardı. Karınlarını bile doyuramayacak kadar yoksul bir hayat yaşıyorlardı. Sınırlı derecede eğitim gören (ilkokul) yerli bürokratlar ya da Liceli efendiler de varlıklı sayılmazlardı. Ancak, Ermeni tehcirinden sonra koşulların önemli ölçüde değiştiği söylenmektedir.

Merkezi hükümetin direktifi ve Diyarbakır valisinin özel çabalarıyla Ermenilere karşı kışkırtılan fakir Liceliler dinsel fanatizmin etkisi altında Ermeni tehcirinde olumsuz rol oynamışlardır. Sürgüne götürülen Ermeni kabilelerine saldırıda bulunmaları dinsel kışkırtmalarla gerçekleştirilmiş fakat öldürülenlerin mallarına el sürmemiş ya da sürememişlerdir. Buna karşılık Lice'de söz sahibi olan etkin kişiler tehcire tabi tutulan ve bir çoğu yolda öldürülen Ermenilerin biriktirdikleri servete el koyma imkanını bulmuşlar. Böylece, Lice'de Ermeni tehcirinden sonra bir tür servet transferi yaşanmış oluyor. O güne kadar pek adı sanı bilinmeyen Liceli efendilerin birden bire büyük servet sahibi oldukları dikkat çekici bir olaydır. Lice'ye yakın Ermeni köylerindeki topraklar da kasabanın önde gelen şahsiyetleri tarafından önce tasarruf edilmiş, sonra da tapuya tescil

edilerek mülk edinilmiştir. Örneğin, CUM, FUM, SERNİS vb., köylerdeki tarla, bağ ve bahçeler tehcirden sonra Lice eşrafının eline geçti.

Ermeni tehcir olayı sırasında kimi genç Ermeniler, esnafılık yapan Kürtler tarafından korunmuş ve Müslümanlaştırılmıştır. Çocukluk yıllarımda yakından tanıdığım Ermeni kökenli bu yeni Müslümanlar fırıncı, manifaturacı ya da bakkal olarak çalışıyorlardı. İslamiyeti içtenlikle benimsemiş, din kurallarını katı bir şekilde uyguluyorlardı. Müslüman Kürtlerden daha koyu dindarlık gösteriyorlardı. Çocukluğumuzda onlardan çekiniyor ve baskıya varan dinsel telkinleri altında ibadete zorlanıyorduk.

1915 Tarihli Ermeni Tehcirinin Sosyo-politik Nedenleri

Osmanlı tarihinin son döneminde önemli bir yer tutan ve büyük sayıda Ermeni'nin ölümüyle paralel giden tehcir olayının bugün de yankıları sürmektedir. Bu tarihsel olayın ciddi bir sosyo-politik araştırması yapılmadığı için 90 yıl önce yaşanan bu trajedi bugün de karşılıklı suçlamaların nedeni olmakta devam ediyor. Oysa, sorunun sosyolojik, siyasal, tarihsel ve ekonomik arka planı vardır. Ermeni sorunu tüm yönleriyle incelenip yurt ve dünya kamuoyuna açıklanmadığı, salt sürgün ve öldürme biçiminde ele alındığı takdirde sorunun yankılarının son bulması mümkün değildir. Lice'de edindiğim doğrudan ya da dolaylı anılarıma dayanarak Ermeni sorununun tarihsel arka planını değerlendirmeye çalışacağım.

Lice Ermenilerinin, Liceli Kürtlerden farklı bir ekonomik etkinlik içinde olduğunu kısaca açıkladım. Yukarıda da kısmen değindiğim gibi, ekonomik alandaki bu farklılık doğu ve güneydoğunun tümündeki Kürt- Ermeni ilişkilerinde de geçerli bir uygulama şekliydi. Kökleri ilk feodal döneme kadar uzanan ekonomik etkinlik alanındaki bu ayrılık bir tür gelenek ve toplumsal değer haline gelmişti. Ermenilerin uğraş alanı olan zanaatkarlık Kürtler için küçültücü bir uğraş telakki ediliyordu. Benim ilkokula başladığım yıllarda bile Lice'deki kasabalı Kürtler, Ermenilerin yapmakta olduğu hiçbir işi yapmak istemiyorlardı. Adeta iki halk arasında sınırları keskin olarak çizilmiş iki uğraş alanı oluşmuştu. Tehcir olayından sonra da Ermenilerin öteden beri uğraştıkları mesleki etkinlikler yine kasabada kalan 30-40 Ermeni aile tarafından yapılmaktaydı. Lice'den son Ermeni ailesi ayrılıncaya kadar onların yaptıkları ekonomik etkinliklerin hiçbirini Kürtler benimseyerek yapmadılar. Ancak, bu işleri yapan hiçbir Ermeni kalmayınca, diğer bir deyimle bıçak kemiğe dayanınca kasabanın ihtiyacını karşılamak için Kürtlerin anılan mesleklere el atmaya başladıklarını görüyoruz. Kürtlerin bu alandaki etkinlikleri de çok kısa sürdü. Çünkü, Lice'nin ulusal pazara entegre olmasının doğal sonucu olarak zanaatkarlık işlevini yitirmişti. Artık kimse demircilerin imal ettikleri ürünleri kullanmıyordu. El tezgahlarında dokunan pamuklu eşya, çuha, kilim vb., tüketim mallarının benzeri pazardan daha ucuza alınabiliyordu. Böylece, Ermenilerin tekeline bulunan zanaatkarlık gelişen sanayi karşısında Kürtlerin eline geçmeden ortadan kalkmış oldu.

Bu açıklamadan amacım, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Kürtlerin ve Ermenilerin birlikte yaşadıkları doğu ve güneydoğudaki bu iş bölümünün sonuçlarını değerlendirmektir. Bu dönemde Ermeniler büyük ölçüde şehirlileşmiş ve yaptıkları ekonomik faaliyetlere bağlı olarak önemli bir sermaye birikimi sağlamış bulunuyorlardı. Kürtler feodolizmin en karanlık ilişkileri içinde yaşarken, Ermenilerde güçlü bir orta tabaka ve etkin bir burjuvazi oluşmuştu. Aynı zamanda eğitimde de önemli mesafe kat etmişlerdi. Bölgenin eğitilmiş unsurlarının çoğunluğu Ermeniydi. Bunlar arasında Avrupa

lkeleriyle temasta bulunan ve Avrupa'da eğitim görmüş kişiler de eksik değildi. Bu ekonomik ve sosyal gelişmenin sonucu olarak Ermenilerde Kürtlerden çok önce bir milliyetçilik bilinci oluşmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'nun tebaası konumunda bulunan çeşitli ulusların peş peşe bağımsızlık mücadelesine katılmaları ve bunların Avrupa devletleri tarafından desteklenerek bağımsızlıklarını kazanmaları Ermenileri de etkilemişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun kş yıllarında önce Yunanistan, Bulgaristan ve Balkan Savaşı'ndan sonra da çeşitli balkan halkları bağımsızlıklarına kavuşmuşlardı. Artık Osmanlılık kavramı etkisini yitirmiş her millet kendi burjuvazisinin öncülüğünde ve Batılı emperyalist ülkelerin koruması altında bağımsız devlet olarak rgtleniyordu. İşte bu koşullarda, gelişen Ermeni burjuvazisinin öncülüğünde, Ermeni milliyetçiliği ivme kazanmış ve Batılı devletlerin desteği alınarak bağımsız bir Ermeni devletinin gerçekleşmesi olanaklı görülüyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Batılı lkeler kapitülasyonlardan yararlanarak başta Ermeniler olmak üzere ülkedeki gayrimüslimlerin hukukunu koruma işlevini üstlenmişlerdi. Osmanlı devletinin yöneticilerine notalar veriliyor, Ermenilerin hukukuna saygılı olunması isteniyordu. Savaştan nceki yıllarda doğunun pek çok vilayetinde Protestan, Katolik, Ortodoks ve diğer gayrimüslim cemaatleri temsil eden misyonerlikler kurulmuştu. Van, Elazığ, Diyarbakır, Urfa, Mardin vb., yerlerde Fransız, Alman, İngiliz, ABD vb., devletlerin koruması altında çalışan misyonerlikler Ermenilere dinsel, kültürel, eğitimsel ve sağlıksal hizmetler sunuyorlardı. (Hans-Lukas Kieser, Iskanalmış Barış, Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet, 1839 – 1938, İletişim Yayıncılık, 2005)

Bu destek, gelişen milliyetçiliğe de katkı yapıyordu. Birinci Dünya Savaşı yıllarında (1914-1918) Ermeni milliyetçileri, toplumdaki bu gelişmeden esinlenerek itilaf devletlerinin (bağdaşık devletler) desteğiyle savaş sonunda bir Ermeni devletinin kurulabileceği düşüncesine kapılmışlardı. Bu düşünceye dayanarak kendi aralarında örgütlenmiş ve silahlı bir mücadele için hazırlık yapmışlardı. Bu rgtlenme özellikle Kafkas cephesine yakın bölgedeki illerde çok daha belirgindi. Osmanlı ordularının Kafkas cephesinde yenilgiye uğraması ve Rus ordularının Bitlis'e kadar uzanan alanda Doğu illerini işgal etmesiyle birlikte Ermeni milliyetçileri harekete geçmişler. Rus işgalinin devam ettiği sürede Ermeni saldırılarının ön plana çıktığı görülüyor. Kürt Beylerinin nclğnde Kürtlerle Ermeniler arasında bir savaş başlıyor. Bu savaşta karşılıklı olarak pek çok Kürt ve Ermeni'nin öldüğü biliniyor. Ancak, Ermenilerin Kürtleri tasfiye ederek kendilerine bağımsız bir yurt oluşturma girişimi Doğu illeriyle sınırlı kaldığı biliniyor. Güneydoğuda Ermenilerle Kürtler arasında benzer bir çatışmaya ilişkin bir bilgi yoktur. Örneğin, Lice'de böyle bir çatışmanın yařandđıđı konusunda hiçbir tanıklığı ya da sylentiyi duymadım.

Ermeni milliyetçiliğinin Doğu illeri dışında fazla etkili olduğu bilinmiyor. Nitekim, Rus işgali altındaki Ermeni Kürt savaşına benzer bir savaşın Osmanlı devletinin başka bölgelerinde de yařandđına tanık olmuyoruz. Doğuda yaşanan olaylar İttihat-Terakki Hkmetini korkuttuğu için müttefikleri olan Almanlarla birlikte Ermeni tehlikesini bertaraf etmek kararı alınmıştır. Bu karar uyarınca, salt doğuda ayaklanan Ermenileri değil, Osmanlı tabiiyetinde bulunan Ermenilerin tümünü zararsız hale getirecek bir yöntem dşnlmş ve Ermenilerin Suriye ve Lübnan llerinde mecburi iskana tabi tutulmasına (tehcir edilmelerine) karar verilmiştir. Uzun yıllar Osmanlı devletinin başşehri olan İstanbul'da hem devlet yönetiminde hem de ticari alanda önemli etkinliklerde bulunan varlıklı Ermeniler de tehcire tabi tutuldular. Ancak, bu tehcir eylemi İttihat-Terakki Partisi ileri gelenlerinin gizli direktifi doğrultusunda örgütün yerel temsilcileri ile

valiler tarafından daha radikal biçimde uygulanmış ve tehcir yer yer Ermenilerin katledilmesi şeklinde yürütülmüştür.

Sonuç olarak, bugün dünya kamuoyunu büyük ölçüde meşgul eden ve Batı ülkelerinin pek çoğunda soykırım olarak anılan Ermeni tehcir olayının gerçek nedeni, yükselen Ermeni milliyetçiliğinin düşmanla işbirliğini önlemek amacıyla alınmış bir önlemdir. Ama, evrensel kurallara uygun önlem sözde kalmış, uygulama merkezi ve yerel yöneticilerin elbirliğiyle büyük bir insanlık dramına dönüşmüştür..

Ermeni Diasporası ve Günümüzdeki Ermeni Olayları

Yükselen Ermeni milliyetçiliğine öncülük eden Ermeni liderler Balkan halklarının bağımsızlığını örnek alan bir çizgi izlemiş ve Batı Avrupa ülkelerinin desteğini aramışlardır. Birinci Dünya Savaşı'nda yenilen Osmanlı devleti itilaf devletleriyle yaptığı Sèvres Antlaşması'nda doğu illerinde bir Ermeni devletinin kurulması öngörülmüştür. Bu nedenle Sèvres Antlaşması çerçevesinde Osmanlı ülkesini işgal eden itilaf devletleri Anadolu'nun her yerinde Ermeni militanların desteğini görmüşlerdir. Adana, Antep, Urfa, Maraş yöresini işgal eden Fransız ordusu o illerde yaşayan Ermeni militanlar tarafından desteklenmiş ve işgalin sürdürülmesinde etkili olmuşlardır. Nitekim, Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışından önce Urfa, Antep ve Maraş yöresinde eşrafın öncülüğünde örgütlenen halk Fransızlara karşı kurtuluş mücadelesine girişirken Ermenilerle de savaşmışlardır. Bu bölgede eşrafın kendiliğinden örgütlenmesi ve işgal kuvvetlerine karşı savaşa girmesinin önemli nedenlerinden biri de 1915 olaylarında Ermeni mallarına el koymuş olmalarıdır. Bölgedeki işgalin süreklilik kazanması halinde tehcir sürecinde sağ kalan Ermenilerin geri dönmeleri ve eşrafın el koyduğu mallarına sahip çıkmak istemelerinin korkusu da büyük rol oynamıştır. Ne var ki, Kurtuluş Savaşı sonunda toplanan Lozan Konferansı'nda büyük devletler Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsız bir devlet olarak kurulmasını kendi çıkarlarına uygun gördükleri için Sèvres'de Ermenilere verdikleri sözü tutmamış ve onları yüz üstü bırakmışlardır. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte Ermenilerin Türkiye'de yaşama umudu kalmadığı için destekledikleri itilaf devletlerinin ordularıyla birlikte Batı ülkelerine göçmüşlerdir. 1920 tarihinden başlayarak cumhuriyetin kuruluşuna kadar geçen süreçte Batı ülkelerine giden Ermeniler gittikleri yerlerde zaman içinde etkinlik kazanan bir Ermeni diasporası oluşturmuşlardır. Diaspora Ermenilerinin tehcir olayına karşı ilk tepkileri 1970li yıllarda patlak verdi. Aradan geçen yarım yüzyıl boyunca diaspora Ermenileri buldukları ülkelerde ekonomik, sosyal ve siyasal bakımdan belirleyici bir güç haline gelmişlerdi. Bu güce dayanan milliyetçi örgütler, Türkiye'ye karşı hem vatandaşları oldukları devletleri kışkırtmış hem de militanlarını Türkiye'nin çıkarlarını ve diplomatlarını hedef alan terör eylemlerine yöneltmişlerdir. 15 yıl kadar devam eden Ermeni terörü dünyanın pek çok ülkesinde 50'yi aşkın Türk diplomatını katletmiştir. Bireysel terörün dünya kamuoyunda olumsuz tepki yaratması ve Türkiye'nin cinayet işlenen devletler nezdindeki girişimleri sonunda terör olayları durdurulmuş Türkiye'ye karşı diplomatik savaş başlatılmıştır. Son 10 yıldan beri Amerika'nın kimi eyaletlerinde, Fransa'da, Belçika'da, Hollanda'da, Brezilya'da, Avustralya'da, Lübnan'da ve daha pek çok ülkenin parlamentolarında 1915 tehcir olayı Ermeni soykırımı olarak kabul edilmiştir. Son olarak İsviçre'de Ermeni soykırımının yadsınmasını suç sayan bir kanun çıkarılmış ve Ermeni soykırımı olmadığı diyenler hakkında yasal kovuşturma başlatılmıştır. 12 Ekim 2006 günü Fransız Parlamentosu'nda da Ermeni soykırımını inkar etmenin hapis cezasıyla cezalandırılmasını öngören bir kanun teklifi benimsenmiş ve yasalaşması süreci başlatılmıştır.

Ermeni diasporasının bulunduğu ülkelerde bu tür kanunların çıkartılması için çaba göstermelerindeki amaç Türkiye'yi Ermeni soykırımını kabul etmeye zorlamak olduğu anlaşılmaktadır. Bu başarılı olduğu takdirde zarara uğrayan ailelerin varislerinin Türkiye'den tazminat isteme ve Ermeni hükümetinin de toprak talep etme haklarının doğacağı iddia ediliyor. Şimdilik Türkiye ile diasporanın yaşadığı ülke hükümetleri arasında diplomatik bir savaş şeklinde yürütülen olayların nasıl bir sona bağlanacağı henüz aydınlık kazanmamıştır. Ancak, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik sürecinin olumlu biçimde sonuçlanması ve tam üye olması halinde sorunun insan haklarına ve evrensel hukuka uygun biçimde bir çözüme kavuşması olanak dışı değildir.

1915 Ermeni Olayı Bir Tehcir mi, Yoksa Bir Soykırım mıydı?

1915 tarihli Ermeni olayı konusunda çeşitli değerlendirmeler ve farklı tanımlamalar yapılıyor. Konuya ilişkin Türk siyasetçi ve tarihçileriyle Batılı politikacı ve kimi tarihçiler arasındaki farklı tanımlamaları özetleyerek nesnel biçimde bu olayın nasıl tanımlanması lazım geldiğini belirtmeye çalışacağım.

Osmanlı arşivlerine göre 1915'te Ermenileri hedef alan bir tehcir uygulaması yapılmıştır. Konunun güncellik kazandığı günümüzde de devlet adına görev yapan tarihçiler 1915 Ermeni olaylarını tehcir olarak adlandırmaktadır. Buna karşılık Batı ülkelerinde başta siyasetçiler olmak üzere konu ile ilgilenen çevreler olayı soykırım olarak tanımlıyorlar. Birinci Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğrayan Osmanlı devletinin topraklarını ve İstanbul'u işgal eden itilaf devletlerinin isteği üzerine yapılan yargılamada ise olaydan sorumlu tutulan İttihat-Terakki'nin mesullerinden Ziya Gökalp ve arkadaşları olayı Ermeni ve Türkler arasında yaşanan bir mukatele olarak tanımlamışlardır.

Konuya açıklık getirmek için öncelikle bu sözcüklerin anlamlarını saptamak ve bunların somuttaki Ermeni olayını ne ölçüde tanımlayıcı olduklarını ve aralarındaki bağlantıyı açıklamak gerekir.

Tehcir (Déportation): Türkçe sözlüklerde bu deyim 'göç ettirme' ya da 'zorunlu göç' olarak tanımlanıyor. Oysa idari ya da cezai bir tedbir olarak bir şahsın ya da bir topluluğun yerleşik oldukları alandan başka bir yere zorunlu olarak göç ettirilmesi olayının özgün deyimini sürgündür. Tehcir ile sürgün arasında önemli bir ayırım vardır. Sürgün, bireyin ya da bir topluluğun önceden belirlenen bir bölgede belli bir süre için ikamete tabi tutulmasıdır. Geçici bir önlemdir. Genellikle önceden belirlenen ve hukuksal dayanağı olan bir ceza uygulamasıdır. Tehcir ise ülkedeki varlığı tehlikeli telakki edilen bir halkın yaşadığı yerleşim alanı dışındaki bir yerde enterne edilmek üzere nakledilmesi olayıdır. Sürekli bir uzaklaştırmadır. Sözcüğün Fransızca'daki karşılığı déportation'dur. Petit Robert'de bu deyim şu sözlerle tanımlanmıştır: "(bir halkı) Bedensel ve ruhsal yönlerden küçültücü muameleye tabi tutarak, süresiz biçimde, ülke toprakları dışına taşıma amaçlı politik bir cezadır" Örneğin, Nazi işgali altındaki Fransa'da işbirlikçi Vichy hükümetinin Almanlarla anlaşarak ülkedeki Yahudi kökenli Fransızları kapalı vagonlarda balık istifi gibi toplama kamplarına göndermeleri bir tehcir ya da déportation olayıdır. Bu olayda, insanlık dışı koşullarda aç ve susuz bırakılan insanlara zoraki yolculuk boyunca çektirilen bedensel acılar yanında insan onuruyla bağdaşmayan küçültücü uygulamalar da yapılmıştır.

Soykırım (Génocide): Türkçe sözlüklerde 'soykırım' ırksal, dinsel, siyasi ya da etnik bir grubun bilerek ve sistemli biçimde yok edilmesi olarak tanımlanıyor. Fransızca sözlüklerde aynı anlama gelen 'génocide' de etnik bir grubun metodik olarak (taammüden) yok edilmesi biçiminde tanımlanmaktadır. Tarihte pek çok soykırım yaşanmış olmasına karşın, İkinci Dünya Savaşı sonrasında değin uluslararası topluluğun sorunu ele almasını olanaklı kılacak bir yasal çerçeve mevcut değildi. Nazi liderlerinin Nürnberg'deki yargılanmasında ortaya çıkan gerçeklerin etkisiyle sorun BM örgütünde ele alındı ve soykırımın uluslararası hukuka göre bir suç olduğu saptaması yapılarak bu suçu işleyenlerin mutlaka cezalandırılması kararı alındı. Bu karar çerçevesinde hazırlanarak 1948'de BM Genel Kurulu'nda onaylanan ve Türkiye'nin de imzalayıp taraf olduğu "Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme" 1951'de yürürlüğe girdi. Bu sözleşmenin 2. maddesinde soykırım şöyle tanımlanmaktadır:

"Soykırım; ulusal, etnik, ırksal ya da dinsel bir grubu toptan ya da onun bir bölümünü yok etmek niyetiyle;

- Grup üyelerinin öldürülmesi,
- Grup üyelerinin fizik ya da akıl bütünlüğünün ağır biçimde zedelenmesi,
- Grubun fiziksel varlığının tümü ya da bir bölümü ile yok edilmesi sonucunu verecek yaşam koşulları içinde tutulması,
- Grup içinde doğumları engelleyecek önlemler alınması,
- Grubun çocuklarının başka bir gruba zorla geçirilmesi ,

eylemlerinden herhangi birine başvurulmasını kapsamı içine alır. Soykırımda planlı, devlet politikası haline gelmiş eylemler söz konusudur."

Osmanlı devletinin Ermenileri hedef alan uygulaması, kimi Batılı ülkelerde Türklerin yaptığı bir soykırım olarak değerlendirildiği için bugünkü Türkiye devleti de aynı suçlamaya tabi tutuluyor. Bu suçlamayı reddeden Türk siyasetçi ve tarihçileri soykırımın varlığı için Nürnberg mahkemesinin verdiği karara benzer bir yargı kararının şart olduğunu öne sürmektedirler. Osmanlı devletinin yaptığı uygulamayı soykırım olarak tescil eden bir yargı kararı olmadığı için 1915'teki Ermeni tehcirinin soykırım olarak tanımlanmasının mümkün olmadığını iddia etmektedirler. Oysa İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar uluslararası hukukta soykırım kavramı yer almadığı için Ermeni olayına ilişkin bir yargı kararının olması mümkün değildi.

Mukatele: Arapça kökenli bir sözcüktür. Meydan Larousse'ta "birbirini öldürme, vuruşma, boğazlaşma" olarak tanımlanmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan hükümetin oluşturduğu Divaniharp mahkemesinde yargılanan İttihat-Terakki'nin sorumluları arasındaki Ziya Gökalp'in savunma amacıyla kullandığı bir deyimdir. Gökalp,

savunma bağlamında, Ermenileri hedef alan bir öldürme olayının olmadığını, savaş sırasında Ermenilerle Türklerin vuruştuklarını ve karşılıklı olarak birbirlerini öldürdüklerini iddia etmiştir. Osmanlı devletinin resmi kayıtlarında bile Ermenilerin tehcire tabi tutuldukları belirtildiğine göre Ermeni olayını bir mukatele olarak kabul etmek mümkün değildir.

1915 Ermeni Olayı Nasıl Tanımlanmalıdır

Ermeni olayını tanımlamak için kullanılan bu farklı deyimleri esas alarak konuya bir açıklık getirmek son derece güçtür. Keza, savaş koşullarında gerçekleştiği için olayın içyüzünü gerçekçi biçimde ortaya çıkarmak da kolay değildir. Ancak olayın oluş biçimi, mağdurların tanıklıkları ve sorumlu mevkideki kimselerin anılarına dayanarak bir değerlendirme yapmak ve bir yargıya varmak mümkündür. Hiç kimse 1915'te başlayıp 1917'ye kadar devam eden olaylarda Ermenilerin kafiler halinde buldukları yerlerden alınıp Suriye içlerine doğru yaya olarak ve nezaret altında götürüldüklerini yadsımıyor. Aylarca süren bu uzun yolculuk boyunca gerek dışardan silahlı grupların yaptıkları saldırılarda, gerekse açlık, susuzluk, yorgunluk ve hastalıklar nedeniyle pek çok insanın öldüğünü de yadsıyan yoktur. Olaydan sağ kurtulanların tanıklıklarına itibar edilmese bile resmi bilgilere dayanan oluş biçimine bakarak bir değerlendirme yapmak ve olayın çağdaş normlarda tanımlanmasını yapmak mümkündür.

Birinci Dünya Savaşında Doğu Cephesinde Ermeni komitacılarının Rus ordusuyla işbirliği yaptıkları Erzurum, Ağrı, Van ve Bitlis yörelerindeki köylerde yaşayan Kürt aşiretleriyle vuruştukları biliniyor. Bu olayların anlatımı Kürt stran'larıyla günümüze kadar gelmiştir. Ancak bunu Anadolu'nun her tarafında yaşayan Ermenilerin tümüne mal ederek tehcir olayını haklı göstermek gerçekçi değildir.

Ermenilerin, Osmanlı merkezi hükümetinin taşra teşkilatına gönderdiği emirler doğrultusunda hiçbir ayırım yapılmadan topluca tehcir edildikleri resmen kabul edilen bir gerçektir.

•Esnaf, işçi, köylü vb. halktan olanlar yanında yüksek mevkilerde devlet hizmeti görenlerle varlıklı iş adamları da dahil olmak üzere erkek, kadın, yaşlı, çocuk ayırımı yapılmadan Ermenilerin topluca ve kafiler halinde önceden açıklanmayan bir semti meçhule gönderildikleri de yadsınmıyor.

•Toplanan Ermenilerin, haklarında ne gibi bir işlem yapılacağı açıklanmadan, yol hazırlığı yapmalarına ve mallarını tasfiye etmelerine olanak tanınmadan kafiler halinde sevkiyata tabi tutuldukları biliniyor.

•Sevkiyat, kafiler halinde, jandarma ve silahlı yerli milislerin nezaretinde yapılmıştır.

•Tehcire tabi tutulanlar yaya olarak sevk edilmiş, varlıklı kişilerin bile kendi olanaklarıyla belirlenen yerlere araçlarla gitmelerine izin verilmemiştir.

•Sevkiyat boyunca kabilelerin beslenmesi, temel ihtiyaçlarının karşılanması ve dinlenmeleri için hiçbir önlem alınmamış, her şey kabileye nezaret eden sivil ve askeri kişilerin insafına bırakılmış, görevliler bildikleri gibi davranmıştır.

•Hastalar,yaşlılar, çocuklar ve yardıma muhtaç konumda olanlar kendi hallerine terk edilmiş, ağır sevkiyat koşullarına dayanamayanlar yollarda telef olmuşlardır.

•Yol boyunca yer yer silahlı grupların saldırısına uğrayan kabileler korunmadığı ya da korunamadığı için saldırılarda büyük kayıplar verilmiştir.

Bu somut verilere bakarak 1915'teki Ermeni olayını sürgün, tehcir, soykırım ve mukatele kavramları muvacehesinde (yüzleşmesinde) nasıl değerlendirebiliriz ?

•1915 tarihli tehcir olayı salt Ermenileri (bir etnik topluluğu) hedef alan bir eylemdir.

•Tehcir edilen Ermeniler bedensel ve ruhsal yönlerden küçültücü muamelelere tabi tutulmuşlardır.

•Grup üyeleri fizik ve akıl bütünlüğü yönünden ağır biçimde zedelenmişlerdir.

•Grup üyelerinin bir bölümü ağır sevk koşullarında hastalık vb. nedenlerle ölmüş ya da dış saldırılarla öldürölmüşlerdir.

•Grup üyelerinin savaş içinde, dinsel fanatizme bağlı bir husumet ortamında, son derece olumsuz yol ve iklim koşullarında sevk edilmelerinin önemli ölçüde ölümlere neden olacağı biliniyordu.

Bu nedenlerle 2 yıl boyunca sürdürölen tehcir eyleminin, kısmen de olsa, yok etme kastını taşıdığını kabul etmek gerekir.

Yaptığımız bu değerlendirmeye göre, Osmanlı İttihat-Terakki hükümetinin sorumlu olduğu 1915 tarihli Ermeni tehcir olayını kısmen de olsa yok etme kastı ile yapılan bir déportation eylemi olarak tanımlamak gerekir.

Ermenilerin Kürt Kültürüne Katkısı

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Ermenilerle Kürtler yüzyıllarca bir arada yaşamışlardır. Genelde şehirlerde yaşayan Ermeniler kültürel alanda daha etkin bir çaba içinde olmuşlardır. Ermeniler kendi kültürlerini koruyup geliştirirken komşu oldukları Kürtlerin de kültürünün korunmasına ve zenginleşmesine katkı yapmışlardır. Özellikle, Kürt türkü ve stranlarının kayıtlara geçmesinde ve modern müzik araçlarıyla çalınmasında yararlı

olmuşlardır. Kürt kültürü genellikle sözlü bir kültür olduğu için ürünleri kuşaktan kuşağa sözlü olarak geçmiştir. Kuşkusuz bu geçiş olayında önemli kayıpların olması da kaçınılmazdı. Oysa, Doğu Anadolu'dan Ermenistan'a giden sanatçı Ermeniler Kürt müziğinin orada kayıtlara geçmesine radyo ve televizyonlarda yayınlanmasına aracı olmuşlardır.

Erivan Radyosu'nda eski Kürt stranları çalındığı gibi Ermeni müzisyen Haçaduryan (Garabet e Haço) tarafından son yılların tanınmış Kürt şairlerinin şiirleri de bestelenerek yayınlanmıştır. Özellikle Cigerxun'un şiirlerinden yapılan besteler Kürt halkı arasında uzun yıllar ilgiyle dinlenmiş, bugün de dinlenmektedir.

Ermenistan'da Kürtlerin önemli edebi eserler üretmelerinde Ermenilerin unutulması mümkün olmayan yardımları olmuştur. Örneğin, Kürtçe yayın yapan Riya Teze Gazetesi Ermenistan'da önce Latin harfleriyle sonra da Kiril harfleriyle yıllarca yayımlanmış ve bu ülkedeki Kürtler tarafından ilgiyle izlenmiştir. Türkiye'de Kürtçe yazmanın ve yayın yapmanın yasak olduğu yıllarda Riya Teze Gazetesi Türkiyeli Kürtler arasında da gizlice okunan ve izlenen bir yayın organıydı. İlk Kürt romanı da yine Ermenistan'da yazılmış ve yayımlanmıştır. Arab Şemo isimli Kürt yazarın yayımladığı Şivane Kurd (Kürt Çoban) adlı roman Kürtler arasında aranan ve okunan ilk Kürtçe romandır.

Diyaspora Ermenileri yurt dışına kaçan Kürtlerin Suriye ve Lübnan'da örgütlenmelerine de destek olmuşlardır. Hoybun Kürt Cemiyeti'nin kurulmasında Suriye ve Lübnan Ermenilerinin katkıları büyüktür. Bu cemiyetin öncülük ettiği 1932 tarihli Ağrı isyanının planlanmasında ve uygulanmasında da güneydeki diaspora Ermenilerinin yardımcı oldukları rivayeti yaygındır.

Sonuç

Yıllarca bir arada yaşayan ekonomik, sosyal ve kültürel açılardan birbirlerini tamamlayan Kürtlerle Ermeniler arasında geçen acı olaylar, Osmanlı merkezi hükümetinin kararları, yerel yöneticilerin dinsel fanatizme dayalı kışkırtmaları ile gerçekleşmiştir. Gerek 1894 tarihli Birinci Kürt-Ermeni çatışması gerekse 1915 tarihli Ermeni tehcirinde işlenen cinayetlerin asıl sorumlusu iktidarı elinde tutan merkezdeki basiretsiz yöneticilerdir. Sınıfsal nedenleri de olan bu olayları halklar arası düşmanlıklarla ya da salt Kürt saldırganlığı ile açıklamaya çalışmak, devlet erkini kullanan gerçek sorumluları aklama çabasıdır. Tarih hiçbir zaman halklar arası düşmanlıklara tanıklık etmemiştir. Yüzyıllarca bir arada yaşayan Kürt ve Ermeni halkları arasında da bir düşmanlık yaşanmamıştır. Halkları karşı karşıya getiren devleti yönetenlerdir. Bunlara alet olanlar da çıkar peşindeki egemen sınıflardır.

Şimdi.... Tarık Ziya bey analizine oldukça isabetli bir şekilde sosyoekonomik arkaplan ve panaroma ile başlamış. Çizdiği manzara içinde, Ermenileri şehirli ahali, Kürtleri de kırsalda yaşayan ahali olarak zaten ayırmış.

Bahsettiği sosyoekonomik yapıda önemli birkaç nokta var. Ermenilere Ermeni deyişimizin sebebi Ermenilerin zaman içinde şehirlileşmiş olmaları yüzünden değil; Ermeniler, bir ırk olarak şehirli ve zenaatlerle uğraşmağı seçtiklerinden –ya da zorunda kaldıklarından dolayı– şehirli olmuşlar. Aynı şekilde, Kürtler de, kırsalda yaşamağı tercih etmiş, tarım ve hayvancılıkla uğraşan bir sosyal sınıf değil, Kürtler apayrı bir ırktır.

Burası önemli. Problem, ırksal değil, sosyoekonomik dengelerin ciddi derecede bozulmasından kaynaklanmış ve devam etmiş.

Bunun böyle olduğunu, mesela İstanbul'daki Ermenilerin Doğu'daki Ermenilerin problemleri ile uzun zaman ilgilenmeyişinde görebiliyoruz.

Kürtler ve Ermenilerin, sırf sosyoekonomik sebeplerle bu denli keskin karşı karşıya gelmesi 'bir tarihsel kaza'dır.

Şu anlamda, 'bir tarihsel kaza'dır: İki ayrı ırkın, bu denli farklı sosyoekonomik yapısının olması çok seyrek raslananır. İç içe yaşamalarına rağmen, bir ırkta tarımla uğraşan bir kesim, diğer ırkta da zenaat veya ticaretle uğraşan bir kesim hiç yok denecek kadar az ise, bu ciddi bir 'bir tarihsel kaza' olmak zorundadır.

Aslında, bunun pek de 'bir tarihsel kaza' olmadığını da biliyoruz.

Bölgenin hakim unsur olan Kürtler, kendileri için daha uygun olanını seçtiler ve geriye kalan da Ermenilerin görevi oldu.

Bunu, Tarık Ziya beyin anlattıklarında da görebiliyoruz. Kürtlerin, geleneksel olarak, Ermenilerin uğraştığı işlere ikrahla, iğrenmeyle, aşağılamayla baktıklarını Tarık Ziya bey söylüyor.

Esasen, Tarık Ziya beyin bütün dürüstlüğü ile geleneği anlatışını da takdirle karşılamak gerekir; çünkü, –dikkatli bakarsanız– hakim unsur olarak Kürtlerin ne denli yoğun bir ırkçılık geleneği olduğunu da dile getiriyor bence.

Bu çok önemli olmakla beraber, konumuz olmadığı için üzerinde daha fazla durmaksızın geçeceğim.

İrkçılığı geçtiğimiz zaman ne ile karşılaşıyoruz?

Çok basit: Tarık Ziya beyin analizini düzeltecek olursak, iki farklı ekonomik sınıfın birbiri ile çatışmasını görüyoruz. Bir tarafta (eski proleter, yeni burjuva) Ermeniler, öteki tarafta da (eski hakimler, yeni proleter namzedleri) Kürtler.. Ya da, daha yalın dille söyleyecek olursak, eski sömürülenler ile sömürenlerin yer değiştirmesinden bahsediyoruz..

'İkbal ve zeval bir kapıda baki kalmaz'; kalmaz tabii; ama kimse de zevale gönüllü olmaz.

Eski beyler (Kürtler), değişen dünya şartlarının getirdiği –daha açık hale gelen ekonomik yapı yüzünden–, eski serflerinin (Ermenilerin) yeni beyler olmasına rıza göstermek istemediler...

Bu, klasik bir sınıf mücadelesi.. fakat, yukarıda adını koyduğumuz, 'bir tarihsel kaza' yüzünden, her sınıf ayrı bir ırk tarafından temsil ediliyor..

Sınıfların birbirleriyle boğazlaşması görülmemiş şey değil. Birbirleriyle boğazlaşan iki sınıfın birinin bir ırk, diğerrinin ise ayrı bir ırk olması ise nadirdir.

Bu boğazlaşmaya isim koymak konusunda kafaları karıştırabiliyor. Bence, Tarık Ziya beyin başına gelen de tam olarak budur...

Doğru başladığı analizinde, kafası karışmış olsa gerek ki, "Bu nedenlerle 2 yıl boyunca sürdürülen tehcir eyleminin, kısmen de olsa, yok etme kastını taşıdığını kabul etmek gerekir." diyerek, topu hem taca, hem de "Halkları karşı karşıya getiren devleti yönetenlerdir. Bunlara alet olanlar da çıkar peşindeki egemen sınıflardır." diyerek de devlete filan atması, analizinin doğal hükmünü sakatlamıştır.

Konunun devlet ile ilgili kısmı tabii ki yok değil. Ama, o 'yok etme amacı'nın kime (kimlere) ait olabileceği sorusunun cevabı o değil bence.

Zenginleşen Ermeni 'sınıfının (ki, bu spesifik bağlamda, 'ırk' yerine 'sınıf' da diyebiliriz) servetine el konulduğuna dair yakın zamanda söylenenleri biraz daha deşecek olursak, Doğuda, bu servet transferinin Kürt 'sınıfına yapıldığını bulursak ben hiç şaşırmayacağım.

Yani, sadece "Bunlara alet olanlar da çıkar peşindeki egemen sınıflardır." diyerek geçiştirilecek kadar basit değil gibi..

Bölge açısından, 'egemen sınıfın tanımına ve kimlere işaret ettiğine yeniden ve dikkatlice bakmak gerekiyor..

Neyse..

Ben, "ben hiç şaşırmayacağım" diyorum; fakat, çok da merak ediyorum; acaba, (mesela) Tarık Ziya bey şaşıracak mı?